

А. І. КУРАС

ДО ПИТАННЯ ПРО НАУКОВЕ ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «БЕЗПЕКА»

Розглянуто основні погляди вітчизняних вчених на політику в галузі безпеки. Проаналізовано роботи основних дослідників даної теми. Проведена паралель між сучасним поняттям «політика безпеки» і терміном «національна безпека»

Ключові слова: безпека, національна безпека, держава, нація, демократія.

Курас А.И. К вопросу о научном понятии «безопасность»

Рассмотрены основные взгляды отечественных ученых на политику в области безопасности. Проанализированы основные работы исследователей данной темы. Проведена паралель между современным понятием «политика безопасности» и термином «национальная безопасность».

Ключевые слова: безопасность, национальная безопасность, государство, нация, демократия.

Kuras Artem. The issue about defining the «security» notion

The basic views of domestic experts as for the policy in the sphere of security are presented in this article. The author analyses the information about the researchers of this issue. The comparison between contemporary notion «security policy» and «national security» is made.

Key words: security, national security, state, nation, democracy.

У даній статті перед нами постає проста й навіть примітивна на перший погляд, дилема: що таке «безпекова політика» і «національна безпека»? В чому схожість та відмінність?! Розглянемо це на дослідженнях вітчизняних фахівців з цього питання.

Розглядаючи фактор безпеки у сучасній політиці Української держави, важливо окреслити значення відповідних термінів. Більшість із них охарактеризовані у Конституції України. Зокрема, в основоположному документі держави дано визначення поняттям екологічної безпеки, економічної, інформаційної та державної безпеки, інтересів національної безпеки (ст. 32, 34, 36, 39), забезпечення національної безпеки (ст. 44), основ національної безпеки (ст. 92), національної безпеки, сфери національної безпеки, небезпеки (ст. 106), особиста безпека (ст. 126), громадської безпеки (ст. 138).

Основними категоріями, які становлять зміст національної безпеки, є: «національна безпека»; «національні інтереси»; «об'єкти національ-

ної безпеки»; «суб'єкти національної безпеки»; «принципи національної безпеки»; «функції національної безпеки»; «система (складові) національної безпеки»; «загрози національній безпеці»; «характеристика національної безпеки»; «фактори забезпечення національної безпеки»; «форми, методи та засоби забезпечення національної безпеки» та ін.

Базовим терміном виступає поняття «національна безпека» – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечуються сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання і нейтралізація загроз національним інтересам у сферах правоохоронної діяльності, боротьби з корупцією, прикордонної діяльності та оборони, міграційної політики, охорони здоров'я, освіти та науки, науково-технічної та інноваційної політики, культурного розвитку населення, забезпечення свободи слова та інформаційної безпеки, соціальної політики та пенсійного забезпечення, житлово-комунального господарства, ринку фінансових послуг, захисту прав власності, фондових ринків і обігу цінних паперів, податково-бюджетної та митної політики, торгівлі та підприємницької діяльності, ринку банківських послуг, інвестиційної політики, ревізійної діяльності, монетарної та валютної політики, захисту інформації, ліцензування, промисловості та сільського господарства, транспорту та зв'язку, інформаційних технологій, енергетики та енергозбереження, функціонування природних монополій, використання надр, земельних та водних ресурсів, корисних копалин, захисту екології і навколишнього природного середовища та інших сферах державного управління при виникненні негативних тенденцій до створення потенційних або реальних загроз національним інтересам¹.

Державна політика національної безпеки – це сукупність всіх складових (аспектів) державної політики, яка передбачає утвердження засад національної єдності задля розбудови демократичної, правової, конкурентоспроможної держави, формування соціально орієнтованої ринкової економіки, зміцнення науково-технологічного потенціалу, забезпечення інноваційного розвитку, зростання рівня життя і добробуту населення, забезпечення інформаційної безпеки, екологічно і техногенно безпечних умов життєдіяльності суспільства. Державна політика національної безпеки України формується і реалізується за умов, коли у сучасному світі нівелюється різниця між внутрішніми та зовнішніми аспектами безпеки, зростає вага несилових (політичних, економічних, соціальних, енергетичних, екологічних, інформаційних тощо) складових її забезпечення.

Система національної безпеки захищає інтереси всіх народів, що проживають на її території. Народ або етнос – це історично сформова-

на людська спільнота, яка відрізняється від сусідів окремою власною територією (батьківщиною), культурою, мовою, психічним складом та свідомістю. Нація – це вища форма розвитку етносу. В сучасному світі народ може існувати виключно у формі нації, тобто у власній державі. Перетворення етносу в націю відбувається шляхом зростання і поглиблення його самосвідомості. Пасивна етнічна самосвідомість розвивається в активну національну. Етнічна свідомість, спираючись на консервативний механізм традиції, забезпечує збереження і передачу з покоління в покоління етновизначальних рис матеріальної та духовної культури, мови, ментальності тощо. Етнос на відміну від нації не усвідомлює свою єдність у межах власної етнічної території, має несформовані національні інтереси, а тому нездатний створити незалежну національну державу.

Особливо перспективним, з точки зору досліджень даної теми, є вивчення політичних партій як факторів державної політики у сфері безпеки.

На відміну від поглядів П. Бурд'є, ми вважаємо, що об'єктами національної безпеки є: людина і громадянин – їх конституційні права та свободи; суспільство, його духовні, морально-етичні, культурні, історичні, інтелектуальні та матеріальні цінності, інформаційне і навколишнє природне середовище і природні ресурси; держава, її конституційний лад, суверенітет, територіальна цілісність і недоторканність; нація та інші національні спільноти, її самобутність та чинники саморозвитку; соціальні спільноти, їх функціональні ролі та чинники розвитку; природа, природне середовище, його безпосередній стан. Суб'єкти національної безпеки – держава, Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України, суди загальної юрисдикції, прокуратура України, громадяни, громадські організації та об'єднання.

Залежно від умов класифікації, у науковій літературі об'єкти безпеки можна визначати: за територіально-просторовою ознакою – індивідуальні, суспільні (групові), державні (національні), локальні, трансрегіональні, субрегіональні, регіональні, глобальні (світові, універсальні); за сферами забезпечення необхідних умов життєдіяльності – політичний, економічний (поділяється на фінансовий, технологічний, ресурсний, аграрний, продовольчий тощо), екологічний, суспільний, військовий (мілітарний), демографічний, культурний, ідеологічний, інформаційний; за формою вираження – матеріальні й духовні цінності, національні інтереси².

Отже, інструментом досягнення основної мети функціонування системи національної безпеки України є державна політика національної безпеки. Формування цієї політики, її концептуалізацію, обґрунту-

вання, планування, а також імплементацію здійснюють Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України. Головним інтегральним критерієм ефективності державної політики національної безпеки є досягнута захищеність прав і свобод особи від зовнішніх та внутрішніх загроз.

У формуванні й реалізації державної політики національної безпеки беруть участь: 1). Президент України, який: представляє вищий концептуальний документ виконавчої гілки влади – Стратегію національної безпеки України; в межах своїх конституційних повноважень здійснює керівництво органами і структурами виконавчої гілки влади, організовуючи стратегічне планування в рамках галузей народного господарства і окремих міністерств та відомств; контролюючи виконання стратегічних планів; вдосконалюючи шляхом реорганізації та кадрових заходів структуру та органи системи національної безпеки; корегуючи стратегічні плани і санкціонуючи надзвичайні дії в разі виникнення непередбачених ситуацій; 2). Верховна Рада України, яка: формує законодавчу базу відповідно до Конституції України; забезпечує виконання стратегічних планів виконавчою гілкою влади шляхом прийняття державного бюджету; відслідковує виконання стратегічних планів виконавчою гілкою влади шляхом контролювання виконання бюджету; 3). Кабінет Міністрів України, який, у межах своїх повноважень: формує статті державного бюджету відповідно до положень Стратегії національної безпеки і стратегічних планів виконавчої гілки влади; координує діяльність органів виконавчої влади держави; 4). Центральні та місцеві органи виконавчої влади та Автономної Республіки Крим, які виконують закони України, стратегічні плани та рішення Президента і Уряду України з питань поточної політики, в межах своїх повноважень беруть участь у розробці нормативних і правових актів або розробляють і приймають їх (для Автономної Республіки Крим).

Система національної безпеки – множина потреб, інтересів і цінностей особи, суспільства, держави, загроз та небезпек, внутрішніх і зовнішніх, об'єктивних і суб'єктивних, природних, техногенних та антропогенних чинників, що впливають на стан національної безпеки, умови їх виникнення та розвитку, а також державні та недержавні інституції, об'єднані цілями і завданнями щодо просування потреб нації, національних інтересів і цінностей, які взаємодіють один з одним і здійснюють відповідну діяльність у межах законодавства України. Відповідно необхідно виділяти поняття системи забезпечення національної безпеки, яка є спеціальною підсистемою системи національної безпеки і забезпечує функціонування та розвиток останньої.

Сучасні дослідники слушно зазначають, що «на сьогодні, якщо брати до уваги базові нормативні документи країни в цій сфері, понят-

тя «система національної безпеки України» практично не використовується. Так, замість поняття «система національної безпеки» використовується термін «система забезпечення національної безпеки» («Концепції національної безпеки України», що була ухвалена Верховною Радою України у 1997 р.), або «система управління національною безпекою» («Стратегії національної безпеки», що була затверджена Указом Президента України № 105/2007 від 12.02.2007 р.)... У базовому в цій сфері Законі України «Про основи національної безпеки», прийнятому Верховною Радою України 2003 р., національна безпека взагалі не розглядається як системне явище. В ньому не використовуються поняття «система національної безпеки», «система забезпечення національної безпеки» чи «система управління національною безпекою». Ситуація досить символічно відображає реальний стан у державі щодо забезпечення національної безпеки України, її безсистемність та фрагментарний характер...»³.

Система забезпечення національної безпеки складається як із державних, так і недержавних інститутів, які із застосуванням теоретико-методологічних, нормативно-правових, інформаційно-аналітичних, організаційно-управлінських, розвідувальних, контррозвідувальних, оперативного-розшукових, кадрових, науково-технічних та інших заходів забезпечують розвиток національних інтересів України, добробут народу та ефективне функціонування самої системи забезпечення національної безпеки.

Також система національної безпеки поділяється на декілька видів: політичну, економічну, державну, соціальну, інформаційну, науково-технологічну, екологічну, гуманітарну та військову безпеки. Вони характеризуються своєрідністю, перебувають у тісному взаємозв'язку і взаємозалежності. Окреслені елементи є однаково важливими для формування комплексної системи безпеки, але залежно від історичних обставин, різноманітних чинників кожна складова може набувати особливого значення.

Правовою основою функціонування системи національної безпеки України є Конституція України, Закон України «Про Раду національної безпеки», інші нормативно-правові акти, а також визнані Україною міжнародні договори та угоди. Передусім наголосимо на законах України «Про основи національної безпеки України», «Про Раду національної безпеки і оборони України», «Про міліцію», «Про внутрішні війська МВС України», «Про Службу безпеки України», «Про контррозвідувальну діяльність», «Про розвідувальні органи України», «Про державну прикордонну службу України», «Про державний кордон України», «Про державну митну службу України», «Про Збройні Сили України», «Про оборону України», «Про Військову службу правопо-

рядку в Збройних Силах України», «Про державну охорону органів державної влади України та посадових осіб», «Про війська Цивільної оборони України», «Про Цивільну оборону України», «Про надзвичайний стан», «Про правовий режим воєнного стану», «Про дипломатичну службу», «Про прокуратуру», «Про судоустрій України», «Про пожежну безпеку», «Про боротьбу з тероризмом», «Про запобігання та протидію легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом», «Про державну таємницю», «Про недержавне забезпечення національної безпеки України», «Про приватну детективну та охоронну діяльність», Кримінальний, Кримінально-процесуальний, Цивільний, Цивільно-процесуальний, Митний, Бюджетний, Господарський кодекси України тощо, які безпосередньо стосуються регулювання відносин у сфері національної безпеки.

У системі національної безпеки найбільш важливими є політична безпека – стан захищеності політичних інтересів особи, соціальних груп, держав від внутрішніх та зовнішніх загроз, а також система заходів щодо забезпечення цієї захищеності. У багатьох випадках вона отожднюється з державною безпекою, проте її зміст значно ширший. Політична безпека, як центральний елемент національної безпеки, означає безпеку всього політичного життя, захищеність прав і свобод громадян, політичних партій, громадсько-політичних об'єднань, рухів, цілісності та незалежності держави від політичної сваволі й екстремізму в середині держави, політичного тиску та агресивних спрямувань на міжнародній арені. Найбільш прийнятною формою політичної організації, що забезпечує політичну безпеку, є представницька демократія, через яку реалізуються суспільні інтереси.

Під державною безпекою розуміють захищеність державних інституцій, необхідних для виконання функцій з управління загальносуспільними справами. До них належать державний суверенітет, територіальна цілісність, державний кордон, конституційний лад, державна влада, економічний, науково-технічний і оборонний потенціали.

Економічна безпека – це сукупність умов, за яких зберігається здатність країни підтримувати конкурентоспроможність економіки, ефективно захищати національні економічні інтереси і протистояти зовнішнім економічним загрозам, повністю використовувати конкурентні переваги в міжнародному поділі праці; здатність економіки забезпечувати ефективне задоволення суспільних потреб на національному і міжнародному рівнях (сукупність внутрішніх і зовнішніх умов, які сприяють ефективному динамічному росту національної економіки, її здатності задовольняти потреби суспільства, держави, індивіда, забезпечувати конкурентоздатність на зовнішніх і внутрішніх ринках, що гарантує від різного роду погроз і втрат⁴.

Суть економічної безпеки полягає у здатності держави створити необхідні матеріальні передумови для всебічного розвитку суспільства, виступати самостійним суб'єктом мікрогосподарських зв'язків. Економічна безпека передбачає захист економічного життя від незаконних і підривних фінансово-економічних дій певних громадян, організацій та інших держав. Вона пов'язана з захистом економічних прав і свобод, майна громадян, громадських організацій та держави з забезпеченням економічної рівноправності, свободи торгівлі, економічної діяльності в межах чинного законодавства. Найважливішим чинником економічної безпеки є відповідність системи економічних та виробничих відносин не лише потребам виробництва, а й економічного розвитку країни. Водночас можна виділити кілька напрямів економічної безпеки: демографічна, продовольча, ресурсна, питнотводна, енергетична, цінова, фінансово-грошова, кримінальна.

Соціальна безпека в сучасній українській політичній думці по-різному трактується науковцями. Одні розуміють під цим терміном стан захищеності соціальних інтересів особи, соціальних груп та суспільства загалом (іншими словами від соціальної безпеки залежать забезпечення нормальних умов життя суспільства, недопущення деградації певних соціальних груп, саме виживання української нації). Інші, зокрема І. Гнибіденко у праці «Соціальна безпека: теорія та українська практика», розглядають соціальну безпеку в площині людини, суспільства та держави.

Інформаційна безпека суспільства і держави характеризується рівнем захищеності, стійкістю основних сфер життєдіяльності (економіки, сфери управління, військової справи тощо) щодо небезпечних, дестабілізуючих інформаційних впливів. Відповідно до Доктрини інформаційної безпеки основними завданнями держави в інформаційній сфері є: недопущення інформаційної залежності, інформаційної блокади України, інформаційної експансії з боку інших держав та міжнародних структур; ефективна взаємодія органів державної влади та інститутів громадянського суспільства під час формування, реалізації та коригування державної політики в інформаційній сфері; побудова та розвиток інформаційного суспільства; забезпечення економічного та науково-технологічного розвитку України; формування позитивного іміджу України; інтеграція України у світовий інформаційний простір.

Елементами системи національної безпеки є: національна ідея та загальна парадигма національної безпеки, на яких базуються світоглядні аспекти, методологічні засади та ідеологія національної безпеки, яка виражається в концепції, доктрині та стратегії національної безпеки; об'єкти, суб'єкти і предмет національної безпеки в конкретній сфері національної безпеки; національна ідентичність, національні цінності,

національні інтереси та цілі; система забезпечення національної безпеки та її потенціал (сили і засоби), за допомогою якого можлива матеріалізація державно-управлінських впливів системи державного управління національною безпекою на відповідні суспільні відносини; політична, економічна, соціальна, інформаційна, військова, міжнародна, науково-технологічна та екологічна підсистема системи національної безпеки; множина зовнішніх і внутрішніх факторів національної безпеки; реальні та потенційні, нормативні і не визначені в законодавстві виклики, ризики, загрози й небезпеки національній безпеці та їх джерела в кожній конкретній сфері; масив чинного законодавства, принципи та концептуальні підходи щодо забезпечення національної безпеки; правові організаційно-управлінські та морально-етичні відносини у сфері національної безпеки. Системоутворюючим елементом системи національної безпеки є національна ідея. Атрибутивними рисами національної безпеки, які характеризують її як систему, є незалежність, стійкість і стабільність та здатність до саморозвитку і прогресу. Антиподом системи національної безпеки є система дестабілізації національної безпеки, діяльність якої може призвести до загибелі нації та держави, або слугувати стимулом їх розвитку та самовдосконалення.

Отже, принципова різниця між цими двома визначеннями полягає у різних рівнях співпраці по лінії «людина-громадянин-суспільство-держава».

1. *Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затверджена Указом Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>* 2. *Уткин А.И.* Мировой порядок XXI века / Уткин А.И. – М. : Харвест, 2001. – С. 341. 3. *Стратегія національної безпеки України «Україна у світі, що змінюється», затверджена Указом Президента України від 8 червня 2012 року № 389/2012 [Електронний ресурс] / Офіційний сайт Верховної Ради України – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/389/2012>* 4. *Мочерний М.С.* Основи економічної теорії / Мочерний М.С. – К : Альма-матер, 2002. – С. 216.